

УДК 130.2

Філософсько-освітній потенціал екопсихології як засобу формування екологічної культури особистості

О.В. КІСЕЛЬ

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м.Дніпропетровськ, Україна, E-mail: Li2008@i.ua, 50045

Авторське резюме

Сучасна екологічна криза у великій мірі обумовлена домінуванням антропоцентричної екологічної свідомості. Для її подолання та переходу людства до моделі сталого соціально-екологічного розвитку необхідне становлення екологічної свідомості екоцентричного типу, що і є метою екологічної освіти, а саме: формування особистості з екоцентричним типом екологічної свідомості.

Тому метою статті є дослідження філософсько-освітнього потенціалу екологічної психології як засобу трансформації особистісних цінностей та ставлення до природи. Проаналізовано такі поняття як суб'єктивне ставлення до природи, суб'єктивне сприйняття світу природи, екологічне пізнання, метод емпайрмент-педагогіки. Освіта для сталого розвитку покликана розвивати такі знання, уміння та цінності, які дозволять людям приймати індивідуальні та колективні рішення локального і глобального характеру для покращення якості життя без загрози для майбутніх поколінь. Основний методологічний принцип екологічної психопедагогіки полягає у суворій відповідності педагогічного процесу екологічної освіти психологічному процесу формування екологічної свідомості. Взаємодія з природою має великий психолого-педагогічний потенціал, який повинен бути використаний у процесі екологічної освіти, що дозволить йому стати фактором загального формування та розвитку особистості. Отже, для ефективного цілеспрямованого формування екоспоживчої культури всіх категорій населення необхідна підготовка кваліфікованих спеціалістів у галузі еколого-просвітницької роботи й екологічної освіти та їх філософсько-освітнє обґрунтування.

Ключові слова: екологічна психологія, екологічна культура, екологічна свідомість, екоцентризм, екологічна педагогіка, емпайрмент-педагогіки, особистісні цінності.

The philosophical and educational potential ecopsychology as means of forming ecological culture of personality

O.V. KISYEL

Dnepropetrovsk regional Institute of postgraduate pedagogical education, Dnepropetrovsk, Ukraine, E-mail: Li2008@i.ua, 50045

Abstract

The current ecological crisis is largely caused by the dominance of anthropocentric environmental awareness. To overcome it and move humanity to a model of sustainable social and environmental development required the establishment of environmental consciousness ecocentric type, which is the aim of environmental education, namely, the formation of personality type ecocentric environmental awareness. The purpose of the article is to study the philosophical and educational potential environmental psychology as a means of transformation of personal values and attitudes toward nature. Analysis of the concepts of subjective attitude to nature, subjective perception of the natural world, environmental knowledge, empairment-method pedagogy. Education for Sustainable Development aims to develop such knowledge, skills and values that will enable people to make individual and collective decisions of local and global nature to improve the quality of life without endangering future generations. The basic methodological principle of environmental psychopedagogy is in strict accordance with the environmental education teaching psychological process of environmental awareness. Interaction with nature is a great psychological and pedagogical potential that should be used in the environmental education that will allow him to become a factor in the overall development and personality development. So effectively targeted formation ekospozhyvchoyi culture of all populations requires training of qualified specialists in the field of eco-educational activities and environmental education and its philosophical and educational foundation.

Key words: ecological psychology, ecological culture, ecological consciousness, ekotsentryzm, ecological pedagogy, empairment-pedagogy, personal values.

Постановка проблеми. Сьогодні пізнання світу і ролі людини в ньому неможливе без урахування її ціннісних орієнтацій та рівня культури. Екологічна культура у цьому сенсі виступає важливою мірою та способом реалізації сутнісних сил людини у соціоприродному бутті як культура нової якості, що гармонізує стосунки духу, свідомості та буття людини.

Одним з напрямів забезпечення екологічної стійкості є інтеграція екологічних знань на науковій основі в систему безперервної освіти. Зрозуміло, не йдеться про повне вирішення екологічних проблем через освіту, але основне завдання – виховати в учнів свідоме ставлення до довкілля, сформуванати відповідну екологічну культуру. Екологічна освіта має здійснюватися

© О.В. Кісєль, 2014

безперервно, починаючи з дошкільних установ, потім – у системі загальної середньої і середньої професійної освіти, а потім – на якісно новому рівні – у вищій та післядипломній освіті. У цій системі центральне місце займає шкільне навчання, оскільки воно є основою освітньої системи, обов'язковою ланкою для здобуття освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Витоки екологізації освіти та формування екологічної культури педагога були закладені в працях Я.А.Каменського, Ж.-Ж. Руссо, К.Д.Ушинського, Л.М.Толстого та інших. У матеріалах проекту Європейської Комісії «Освіта для сталого розвитку в європейських початкових школах» зазначено, що екологічна освіта, яка існує в Європі кілька десятиліть, не отримала очікуваних результатів. Основна причина цього – переоцінка ролі екологічних знань та протиріччя між запропонованими моделями поведінки та реальним життям, у тому числі і шкільною практикою, а також недостатній рівень інтеграції екологічних питань з соціальними, культурними, економічними та іншими. У даний час у межах концепції сталого розвитку проведені дослідження щодо вивчення можливостей формування екологічної культури в процесі навчання та виховання [9,с.25].

Метою дослідження є аналіз філософсько-освітнього потенціалу екологічної психології як засобу трансформації особистісних цінностей та ставлення до природи, що досягається шляхом розкриття таких понять, як суб'єктивне ставлення до природи, суб'єктивне сприйняття світу природи, екологічне пізнання, методи емпіричного-педагогіки та інше.

Виклад основного матеріалу. Екологічна криза підштовхує до пошуку нового світогляду та установок діяльності людства, вона є відображенням глибинної кризи культури, яка, в свою чергу, охоплює весь комплекс взаємодії людини з природою.

Для того, щоб освіта досягла поставлених цілей, недостатньо простого передання екологічних знань та навчання «екологічно правильним моделям поведінки». Необхідно проаналізувати всі існуючі варіанти екорозвитку: антропоцентричний, біоцентричний, техноцентричний, геоцентричний і т.д., бо всі вони формувались завдяки традиційному мисленню, якого сьогодні недостатньо. Тому необхідно працювати з мотивацією та цінностями людей, розвивати навички співпраці, навчати громадянській активності та демократії діями, а не пустими словами [9,с.27], необхідно формувати у людства, та перш за все молоді, установ нового екологічно-зорієнтованого мислення, тобто спільного, взаємопогодженого, гармонійного сорозвитку людства, суспільства і природи.

Отже, сучасна екологічна криза зумовлена домінуванням антропоцентричної екологічної свідомості. Для її подолання, сталого розвитку людства необхідне

становлення екологічної свідомості екоцентричного типу [12], що і є метою екологічної освіти, а саме: розвиток особистості з екоцентричним типом екологічної свідомості [6,с. 23].

Як зазначає О.Висоцька, методологічною підвалиною екоцентризму є такі напрямки, як еволюційна етика, «глибинна екологія», холистична й органістична філософські парадигми. Граничним проявом екоцентричного підходу є ідея самоусунення людини зі світу природи. Більш м'яка його інтерпретація – ідея органічного зростання. Основна мета будь-якого екоцентричного руху – зведення до мінімуму впливів людини на природну екосистему й орієнтування на «охорону» або «збереження» останньої [2,с.85].

Поняття екоцентризму акцентує увагу не на суспільстві або природі, а на всю планету як спільного дому, рівноправними мешканцями якого є люди та інші природні істоти [7]. В. Осипов характеризує екоцентризм як сукупність соціально-економічних, виробничо-технічних механізмів співфункціонування суспільства та екосистем, що дозволяють підлаштовувати життєдіяльність суспільства під природні процеси [8]. А.Горелов стверджує, що для вирішення глобальних екологічних проблем необхідне вироблення цілісного уявлення про функціонування екосфери і місце в ній людини [5,с.158;7]

Гносеологічні установки екоцентризму припускають націленість на провідну роль ідеї комплексно-інтегративного синтезу в організації пізнання на всіх етапах дослідження екосоціальних відносин. У цьому контексті, екологічне мислення – це система поглядів на світ, що відображає проблеми взаємодії Людства і Природи в аспекті їх гармонізації та оптимізації. Екологічний тип мислення особливо яскраво відбився у нових наукових і соціально-філософських концепціях ХХ століття В.Вернадського, А.Швейцера та інших.

Отже, екомислення є комплексною формою осмислення екосоціальних відносин, збагачене проявами чуттєво-емоційної сфери психіки, що бере участь у народженні мислеобразів еко-реальності. Екомислення проявляється у ході пізнання екопроблем як єдність протилежних частин інтелекту і чуттєвого досвіду, опосередкованих діалектичною логікою. Вони доповнюють один одного, оскільки є комплементарними складовими єдиного інтегративного комплексу форм пізнання еко-реальності, забезпечуючи тим самим більш цілісне і повне її відображення у знанні. Діалектичний взаємозв'язок інтелекту й емпіричних форм пізнання показує, що почуття без логіки, мислення, порожні, позбавлені смислового змісту, а логіка без почуттів умоглядна, схильна до абстрагування, абсолютизації окремих сторін, властивостей екосоціальних відносин. Почуття надають життєвість інтелекту, одухотворюють його, долають розрив теорії і життєвої практики, розвив мислення і морально-духовного осягнення природи. Інте-

лект за допомогою чуттєвого досвіду діалектично синтезується із сукупністю інших духовних якостей і моральних почуттів, ідей, естетичних переживань, формуючи нове екомислення [7].

На думку Дж.Гібсона, людина реально живе не у «фізичному світі», а в «екологічному світі». «Фізичний світ» - це світ, який досліджує фізика, хімія та інші подібні науки, а «екологічний світ» - це той світ, який можна побачити, почути, доторкнутись. Навколишнє середовище та суб'єкти взаємодоповнювальні і не можуть існувати один без одного. Дж.Гібсон створив цілу систему категорій та понять для опису «екологічного світу» [6,с.32]. Як підкреслюють з цього приводу С.Дерябо та В.Ясвін, завданням екологічного підходу у психології є створення психології «людини в екологічному світі», доповнюючи існуючу сьогодні психологію «людини у фізичному світі».

Екопсихологія виступає засобом трансформації особистісних цінностей та ставлення до природи. Термін «екологічна психологія» застосовується у науковій літературі для позначення низки близьких, але нетотожних галузей досліджень: психологічної екології, психології довкілля, екологічного підходу з психології та власне екологічної психології (психології екологічної свідомості), які мають самостійні предмети досліджень, свої завдання й методологічні особливості. Предметом дослідження екологічної психології є екологічна свідомість в онтогенетичному та функціональному аспектах.

Формування екологічної психології як самостійної галузі було обумовлено тим, що «світ природи» займає проміжне місце між «світом речей» і «світом людей» [6,с.40]. С.Дерябо та В.Ясвін підкреслюють, що екологічна психологія має суттєву різницю по відношенню до психології навколишнього середовища та психологічної екології. Методологічні принципи, розроблені Дж.Гібсоном, можуть бути використані у всіх трьох галузях досліджень [6,с.40].

Екологічна психологія характеризується двома основними методологічними особливостями, котрі відрізняють її від близьких галузей досліджень: по-перше, в ній розглядається взаємодія людини тільки з природою, а не з усім оточуючим її середовищем; по-друге, об'єктом досліджень є не «природне середовище», а «світ природи» [6,с.46].

В рамках екопсихології існують два підходи: трансперсональна екологія та власне екопсихологія. Істотною рисою трансперсональної психології є модель людської душі, в якій визначається значущість духовного і комічного вимірювань та можливостей для еволюції свідомості.

Предметом дослідження в екологічній психології є екологічна свідомість, що розглядається в соціогенетичному, онтогенетичному і функціональному аспектах [7].

Екологічна свідомість - форма суспільної свідомості; індивідуальна і колективна

здатність розуміння, нерозривний зв'язок людини, людства із дикою природою, залежності добробуту від цілісності та порівняльній незмінності природного довкілля як середовища проживання людей і порядку його використання у практичній діяльності.

Нова екологічна свідомість кардинально змінює поведінку людей щодо ставлення до природи. С.Дерябо екологічну свідомість, у цілому, називає екоцентричною, виділяючи характерні для неї особливості [6,с.12], та підкреслює, що екоцентричний тип екологічної свідомості - це система уявлень про світ, для якого характерні: орієнтованість на екологічну доцільність, відсутність протиставлення людини та природи; сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, партнерів по взаємозв'язку з людиною; баланс прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою [6,с.13].

Вперше психологічний аналіз ставлення особистості відображається на початку ХХ століття у працях О.Лазурського, свій розвиток ці ідеї отримали у психологічній концепції ставлень (відносин) особистості В.Мясіщева та його послідовників. О.Леонтьєв вважав, що «змістовна, а не формальна характеристика психічного розвитку дитини не може відволікатися від розвитку її реальних відносин до світу, від змісту її відносин. Вона повинна виходити з їх аналізу, бо інакше неможливо зрозуміти особливості її свідомості» [6,с.13;7].

Особистість об'єктивно включена у складну систему взаємовідносин з різними об'єктами та явищами світу. Але з усієї сукупності цих об'єктивних відносин нею особливо виділяються ті, які пов'язані із задоволенням.

Екологічна освіта є складовою освіти для сталого розвитку, в її просуванні суттєву роль відіграють загальна середня та позашкільна освіта, вища освіта і просвіта населення через засоби масової інформації. Тому в Доповіді про стан розвитку освіти для сталого розвитку в Україні багато уваги приділяється саме екологічній освіті, яка є найважливішим складовим елементом освіти для сталого розвитку, її предметною та концептуальною основою. І.Зверев підкреслює, що необхідна концентрація зусиль вчених на комплексній психолого-педагогічній та методологічній розробці умов формування екологічної відповідальності.

У Національній доповіді зазначено, що освіта для сталого розвитку повинна сприяти засвоєнню знань, умінь та переконань, які дають змогу ухвалити та впроваджувати рішення на місцевому та глобальному рівнях, спрямовані на підвищення якості рівня життя, що не загрожують можливостям наступних поколінь. За допомогою освіти можна прищеплювати цінності, виховувати поведінку та стиль життя, необхідні для забезпечення сталого майбутнього. Педагогу, який працює в руслі освіти для сталого розвитку, необхідно позбутись пріоритету «передачі

знань», зрозуміти, що це не освіта «про стійкий розвиток», а освіта «для стійкого розвитку».

Основний методологічний принцип екологічної психопедагогіки у чіткій відповідності педагогічного процесу екологічної освіти психологічному процесу формування екологічного пізнання. На теорії можливостей Дж.Гібсона базуються методологічні принципи в екологічній психопедагогіці, які сформовані у дві групи принципів: організація стимулів (принцип комплексності стимульного впливу, принцип орієнтації на актуалізуючий потенціал стимулів, принцип орієнтації на сенситивність до стимулів) та організація екологічної діяльності (принцип гетерогенності, принцип формуючої направленості, принцип індивідуальної психологічної адекватності).

До методів формування екологічних уявлень відносяться методи: екологічної лабілізації, екологічних асоціацій, художньої репрезентації природних об'єктів та ін..

Вже сьогодні дослідниками в галузі екології та охорони природи розроблені основні принципи і технології екологічно доцільної взаємодії людини з природним середовищем та її окремими елементами. Однак проблема прийняття цих принципів і освоєння технологій кожною конкретною людиною залишається недостатньо вирішеною [6,с.24]. Тому все більшого значення набуває методика педагогіки емпauerменту, використовуючи яку у своїй практиці педагог не просто передає знання про сталий розвиток, а розкриє взаємозв'язок життя суспільства зі станом навколишнього середовища у діяльній ситуації [10,с.29]. Емпauerмент (від англ. «empowerment» - у вільному перекладі «надання внутрішньої сили») – це спосіб роботи з самообмежуваним ставленням до себе, що допомагає людині придбати внутрішню особистісну силу, силу в міжособистісному спілкуванні та здатність керувати своїм життям.

На думку Н.М. Белокурової, перш ніж вимагати від людей залучення у складний процес зміни життя, їм слід повернути відповідальність за вирішення тих проблем, з якими вони зіткнулися. Дуже важливо усвідомлювати ті фактори, які визначають відчуття безсилля.

Вибір цієї стратегії передбачає, що кожен здатний отримати необхідні навички для того, щоб домогтися змін у своєму оточенні і розпізнати, якими видами сили він володіє: знанням, отриманим з життєвого досвіду, мотивацією, готовністю йти на ризики, часом, енергією або почуттям гумору[2]. У процесі «селф-емпauerменту» перехід від мислення про реалізоване бажання до реальної можливості реалізувати його проходить завдяки використанню різноманітних методологічних ресурсів: внутрішнього переосмислення, знаходження ресурсів.

Фундаментальним становищем емпauerмента є переконання, що всі індивідууми і всі спільноти здатні змінити свою ситуацію на кра-

ще. Співпрацюючи люди можуть домогтися соціальних і політичних змін. Цей підхід розглядає індивіда як важливий ресурс для інших і як потенційного учасника соціальної і політичної дії. Співпрацюючи і ділячись, навчаючи і навчаючись, члени освітнього процесу починають розуміти соціальний, економічний, політичний та історичний контексти, в яких сформувалися їх ситуації; вони стають більш впевненими у собі, навчаються навичкам лідерства і починають діяти - і в індивідуальному плані, і як члени групи - для поліпшення якості свого життя [14].

Емпauerмент як педагогічна технологія виходить з того, що проблеми (особистісні, суспільні або виробничі) краще всього вирішуються тими людьми, до яких проблема має безпосереднє відношення, а не керівництвом, експертами, консультантами або психологами. Основні принципи педагогіки емпauerменту полягають у створенні умов для підвищення впевненості, виникненню ентузіазму та відчуття задоволеності від групової та індивідуальної роботи і від її результатів, а також відчуття відповідальності і вміння контролювати ситуацію навчання. Головне завдання педагога – створити психологічно комфортне навчальне середовище, яке сприятиме прояву активності і самореалізації учнів. Психологічний комфорт під час навчання має особливе значення для педагогіки емпauerменту [10]. Основна умова емпauerменту – зняти механізми контролю. Педагог надає підтримку, замість підказок і порад – ставить питання (або опитує) [10]. Важливим елементом емпauerменту є результат тих дій, які здійснюють учні. Завдання педагога - вивести учня на шлях самостійних рішень та дій, використовуючи питання, приклади та додаткові завдання. Як зазначають Н.Рябова та Т.Новікова, емпauerмент-програми, які були розроблені в Швеції і зараз все більше набувають популярності в країнах СНД, розраховані як на дітей, так і на дорослих, проводяться методом навчальних гуртків, які у контексті сталого розвитку мають назву «еко-команди» або «еко-групи». Еко-групи – це невеликі за кількістю групи дорослих і дітей (5-12 осіб), які самостійно або при підтримці лідера визначають для себе перелік тем та план дій, які потрібно дослідити.

Отже, освіта для сталого розвитку, враховуючи філософсько-освітній потенціал екологічної психології та методики емпauerмент-педагогіки, покликана розвивати такі знання, уміння та цінності, які дозволять людям приймати індивідуальні та колективні рішення локального і глобального характеру для покращення якості життя без загрози для майбутніх поколінь [10]. Основний методологічний принцип екологічної психології полягає у суворій відповідності педагогічного процесу екологічної освіти психологічному процесу формування екологічної свідомості. Зміст екологічної освіти необхідно доповнити знаннями про екологічно виважене споживан-

ня, можливості й необхідність регулювання потреб, позитивними прикладами вирішення екологічних проблем на регіональному, місцевому і більш локальних рівнях, включаючи побут, повсякденне життя [3,с.166]. Взаємодія з природою має великий психолого-педагогічний потенціал, який повинен бути використаний в екологічній освіті як чинника загального формування та розвитку особистості [3,с.166;6,с.26].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, зрозуміло, що екологічна криза ХХІ століття спричинена не тільки технічним прогресом, а й антропоцентричною екологічною свідомістю, яка, є відображенням глибинної кризи культури, яка в свою чергу, охоплює весь комплекс взаємодії людини з природою. Для подолання екологічної кризи необхідно опанувати нові ціннісно-нормативні відносини людини і природи, а саме – виробити екологічний світогляд, екологічні імперативи взаємодії суспільства і природи. Існуюча система освіти основана на аналітичних знаннях про природу, вузько прагматично та споживчо-зорієнтована, а це свідчить про необхідність змін у філософії та методології екологічного ви-

ховання та екологічної освіти. В освіті необхідно сформуванню нову екологічну свідомість екоцентричного типу. Повинні відбутись зміни пізнавальної, ціннісної і діяльнісної настанов, які повинні бути розвинені новою системою освіти.

Дослідження філософсько-освітнього потенціалу екологічної психології як засобу трансформації особистісних цінностей та ставлення до природи доводить, що взаємодія з природою – це психолого-педагогічний потенціал, який повинен бути використаний у процесі екологічної освіти, що дозволить йому стати фактором загального формування та розвитку особистості. Для створення ефективного цілеспрямованого формування екологічної культури необхідна спеціальна система екологічної освіти, яка буде враховувати особливості напрямків екологічної психології (психологічна екологія, психологія навколишнього середовища, екологічний підхід в психології та екологічне пізнання) та чітко їх розмежуватиме. Тому сьогодні необхідна підготовка кваліфікованих спеціалістів у галузі еколого-просвітницької роботи та екологічної освіти і їх методичне забезпечення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Актуальність формування екологічної свідомості. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bukvar.su/psihologija/83900-Aktual-nost-formirovaniya-ekologicheskogo-soznaniya-Predmet-i-zadachi-ekologicheskoi-psihologii.html> - Актуальність формування екологічної свідомості.
2. Белокурова М.В. Работа с точками роста. Эмпауэрмент. [Електронний ресурс] /М.В.Белокурова – Режим доступу: http://www.vectorbusiness.ru/d_belokurova.htm. - Эмпауэрмент.
3. Висоцька О.Є. Випереджаюча освіта для сталого розвитку: методологія, методика, технології :науково-методичний посібник [Текст] / О.Є.Висоцька. – Д.: «Акцент ПП», 2012. – 292 с.
4. Висоцька О.Є. Освіта для сталого розвитку: науково-методичний посібник [Текст] / О.Є.Висоцька. – Д.: Роял Принт, 2011. – 200 с.
5. Горелов А.А. Экология [Текст] /А.А.Горелов. - М.: Изд-во «Юрайт-М», 2001. -312 с.
6. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология [Текст] /С.Д.Дерябо, В.А.Ясвин. – Ростов-н/Д., 1996.
7. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики [Текст] / А.Н.Леонтьев. - М., 1972.
8. Мьякинников С.П. Мироззрение основания эгоцентризма и экомышление. [Електронний ресурс]/С.П.Мьякинников. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/mirovozzrencheskie-osnovaniya-ekotsentrizma-i-ekomyshlenie>. - Мироззрение основания эгоцентризма и экомышление.
9. Осипов В. Первая попытка синтеза эгоцентризма [Текст] / В.Осипов // Зеленый мир. -1994. - № 7. - С. 4-5.
10. Рябова Н., Новикова Т. Обучение демократии. В поисках гармонии. Образование для устойчивого развития [Текст] / Н.Рябова, Т.Новикова. – М.: «Ага», 2007-104с.
11. Серкова Н.В., Ануфриев С.И. Непрерывное образование в контексте экпсихологии [Електронний ресурс] /Н.В.Серкова,С.И.Ануфриев – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/nepreryvnoe-obrazovanie-v-kontekste-ekopsihologii>. - Непрерывное образование в контексте экпсихологии.
12. Трофімов Ю.Л. Психологія. [Електронний ресурс]/Ю.Л.Трофімов. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1414011337298/psihologiya/ekologichna_psihologiya. - Екологічна психологія.
13. Шмалей С.В. Екологічна особистість. [Електронний ресурс]/С.В.Шмалей. – Режим доступу: http://gendocs.ru/v33847/%D1%88%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B9_%D1%81.%D0%B2._%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C._%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F. – Екологічна особистість.
14. Эмпауэрмент в социальной работе. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socfaqt.wordpress.com/2009/08/21/%D1%8D%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%83%D1%8D%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%B2-%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B9-%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B5/>. - Эмпауэрмент в социальной работе.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2014

REFERENCES:

1. Aktualnost formirovaniya ekologicheskogo soznaniya (The relevance formation environmental awareness.). Regime to access: <http://bukvar.su/psihologija/83900>
2. *Belokurova M.V.* Rabota s tochkami rosta. Emayerment (Work with the growing point. Empowerment). Regime to access: http://www.vectorbusiness.ru/d_belokurova.htm
3. *Visoc`ka, O.E.* Vuperedzhayzh osvita dlia stalogo rozvytku (Ahead of education for sustainable development: methodology, technique, technology: scientific textbook). Dnepropetrovsk, 2012, 292p.
4. *Visoc`ka, O.E.* Osvita dly stalogo rozvytku (Education for Sustainable Development: scientific textbook). Dnepropetrovsk, 2011, 200 p.
5. *Gorelov A.A.* Ekologia (Ecology). Moscow, 2001. 312 p.
6. *Deryabo S.D., Yasvyn V.A.* Ecological pedagogy and psychology (Ecological pedagogy and psychology). Rostov, 1996.
7. *Leontiev A.N.* Problemu rozvutku psuxiku (Problems of mental development). Moscow, 1972. 517p.
8. *Myakynnykov S.P.* Mirovoztrenie ocnovaniya ekotsentrizma and ekomushlenye (Worldview grounds ekotsentrizma and ekothinking.) Regime to access: <http://cyberleninka.ru/article/n/mirovoztrencheskie-osnovaniya-ekotsentrizma-i-ekomushlenie>
9. *Osipov V.* Pervaya poputka sinteza ekotsentrizma (First Attempts synthesis of the ekotsentrizma) Green Peace, 1994. no 7. pp. 4-5.
10. *Ryabova N., Novikova T.* Obychenie demokratii. V poiskax garmonii. Obrazovanie dlia ystouchevogo razvitiya (Teaching democracy. In search of harmony. Education for sustainable development) Moscow: 2007, 104p.
11. *Serkov N.V. Anufryev S.I.* Nepreryvnoe obrazovanie v kontekste ekopsihologii (Continuing education in the context of ecopsychology) Regime to access: <http://cyberleninka.ru/article/n/nepreryvnoe-obrazovanie-v-kontekste-ekopsihologii>
12. *Trofimov Y.L.* Ekologichna psihologiya (Psychology). Regime to access: http://pidruchniki.ws/1414011337298/psihologiya/ekologichna_psihologiya
13. *Shmal S.* Ecological identity. Regime to access: http://gendocs.ru/v33847/%D1%88%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B9_%D1%81.%D0%B2._%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C._%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F
14. Empauerment in sotsyalnoy work. Regime to access: <http://socfaqtor.wordpress.com/2009/08/21/%D1%8D%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%83%D1%8D%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%B2-%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B9-%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B5/>

Кісєль Олена Вікторівна – здобувач

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Адреса: 49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70

E-mail: Li2008@i.ua

Kisyl Olena Viktorivna – applicant

Dnepropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education

Address: 70, Sverdlov Str., Dnepropetrovsk, 49006

E-mail: Li2008@i.ua